

Jolanta Kondratowicz-Pozorska

Uniwersytet Szczeciński

SYTUACJA EKONOMICZNA POLSKIEJ WSI W LATACH 2000-2008

1. Wstęp

Rozwój obszarów wiejskich jest zjawiskiem zachodzącym w konkretnej przestrzeni społeczno-gospodarczej i przyrodniczej. Należy zatem poznać czynniki zarówno wpływające pozytywnie na ten rozwój, jak i te, które go zakłócają. Szczegółowa analiza sytuacji gospodarczej i społecznej pozwala przyjąć i wdrożyć do działania zmierzające do poprawy życia na wsi, przekształcenia obszarów wiejskich z czysto rolniczych w tzw. obszary wielofunkcyjne. Wszystkie te zmiany powinny się odbywać z poszanowaniem natury i kultury (tradycji) mieszkańców tych terenów.

Obserwacja sytuacji gospodarczej i społecznej na terenach wiejskich powinna być prowadzona ze szczególną starannością i wrażliwością, gdyż polska wieś niedawno przeżyła poważny kryzys (pod koniec lat 80. XX wieku). Konsekwencje znacznego zubożenia mieszkańców terenów wiejskich gospodarka Polski ponosi do dziś, a straty moralne społeczeństwa są nie do oszacowania.

Zgodnie z założeniami Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich można wyróżnić trzy zasadnicze grupy problemów, z którymi borykają się obszary wiejskie, a mianowicie:

- *ekonomiczne* (niższy od przeciętnego dochód, starzenie się ludności wiejskiej, wysoka zależność od pierwszego sektora – rolnictwa);
- *środowiskowe* (prośrodowiskowa rola rolnictwa i leśnictwa);
- *społeczne* (wyższy od przeciętnego poziom bezrobocia, wykluczenie społeczne, niska dywersyfikacja rynku pracy oraz mała gęstość zaludnienia, co wpływa na gorszy dostęp do podstawowych usług).

Celem artykułu jest przeanalizowanie kierunku i dynamiki zmian wybranych problemów ekonomiczno-społecznych zachodzących na polskiej wsi w latach 2000-2008. Aby go osiągnąć, zebrano podstawowe dane charakteryzujące obszary wiejskie z GUS, IRWiR-u¹, z publikacji naukowych oraz raportów.

---

¹ IRWiR to Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie.

W niniejszym artykule zaprezentowano charakterystykę obszarów wiejskich w zakresie wybranych cech demograficznych, aktywności ekonomicznej ludności i bezrobocia rejestrowanego, dochodów ludności wiejskiej, udziału rolnictwa w gospodarce narodowej, określono również kierunki i wysokości nakładów inwestycyjnych na rozwój terenów wiejskich. Ze względu na ograniczenia objętościowe pracy nie uwzględniono wszystkich problemów, z którymi boryka się ludność terenów wiejskich. Jest to temat do następnych prac, które uzupełnią obraz sytuacji polskiej wsi w latach 2000-2008.

2. Definiowanie terenów wiejskich

W ostatnich kilku latach w wielu krajach europejskich zintensyfikowano badania nad stworzeniem definicji obszarów wiejskich. Jak wskazuje praktyka, nadal brakuje jednak propozycji, które mogłyby być powszechnie uznawane. Podejmowane są liczne próby identyfikowania wsi. Opierają się one przede wszystkim na przekonaniu, że stanowi ona przeciwieństwo miasta. Kojarzona jest przede wszystkim z przyrodą, czystym powietrzem, bogactwem natury, zabytkami architektury, regionalną kuchnią, kulturą ludową oraz życzliwymi gospodarzami. Wieś różni się od miasta dominującym typem aktywności gospodarczej, formą skupienia ludności, stylem i sposobem życia, a także charakterem związku z przyrodniczymi podstawami życia społeczno-ekonomicznego².

W Zintegrowanym Programie Operacyjnego Rozwoju Regionalnego przyjęto definicję obszarów wiejskich jako terenów położonych poza granicami administracyjnymi miast³. Jest to bardzo obszerna i mało precyzyjna reguła. Obecnie istnieje znaczna różnorodność kryteriów wyodrębniania definicji obszarów wiejskich, np. we Francji za wiejskie uznaje się osady zamieszkałe przez mniej niż 2000 osób, w Danii – zamieszkałe przez mniej niż 200 osób, w Rumunii zaś termin ten określany jest za pomocą kryteriów prawnych bez uwzględnienia wielkości demograficznych⁴. Inne spojrzenie na problem daje Komisja Europejska. Uważa ona, że obszary wiejskie to te obszary, gdzie 90% lub więcej obszarów sklasyfikowanych jest jako rolnicze, leśne lub naturalne.

W ostatnich latach powstało wiele użytecznych typów identyfikowania obszarów wiejskich, z których najbardziej rozpowszechnionym i ogólnie aprobowanym jest kryterium bazujące na gęstości zaludnienia. Wśród nich najczęściej stosowane są:

- kryterium OECD – za obszary wiejskie uznaje się tereny o gęstości zaludnienia do 150 osób/km²;

² *Podstawy Strategii Zintegrowanego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*, red. J. Wilkin, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2003, s. 23-24.

³ Zgodnie z „Podstawami wsparcia Wspólnoty na lata 2004-2006” przyjętymi przez Kolegium Wysokich Komisarzy KE w dniu 10 grudnia 2003 r. i przez Radę Ministrów w dniu 23 grudnia 2003 r.

⁴ Na podstawie kwestionariusza statystycznego rozwoju obszarów wiejskich (Note No. 1. UNECE) oraz informacji GUS.

– kryterium Eurostatu (stopnia urbanizacji) – klasyfikuje obszar jako wiejski, gdy gęstość jego zaludnienia wynosi do 100 osób/km².

W Polsce obszary wiejskie wyróżnia się na podstawie podziału terytorialnego według rejestru TERYT, w którym za obszary wiejskie uznaje się gminy wiejskie i część wiejską gminy miejsko-wiejskiej.

O tym, jak ważne są dla polskiej gospodarki tereny wiejskie, świadczą liczby: powierzchnia Polski wynosi 312 685 km² i jest zamieszkała przez 38115 tys. osób (koniec 2007 r.), co stanowi 10,4% ogółu ludności obecnej Unii Europejskiej. Aż 4 na 10 mieszkańców Polski mieszka na wsi. Obszary wiejskie, które decydują o współczesnym krajobrazie Polski, zajmują ponad 93% powierzchni kraju, w tym 54,0% stanowią użytki rolne i 28,6% lasy. Trwałe użytki zielone zajmują 11,4% powierzchni kraju (w tym łąki – 8,1%, pastwiska – 3,3%), stanowiąc 21,1% powierzchni użytków rolnych.

Po roku 1989 polska wieś przeżyła ogromne przeobrażenia i nadal podlega zmianom. Stopniowo przewartościowują się podstawowe cechy terenów wiejskich: są one już nie tyle obszarami rolniczymi, ile obszarami wielofunkcyjnego rozwoju. Jednak mimo podjętych starań nadal zauważalne jest zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego tych regionów i widoczne są różnice w poziomie rozwoju regionów miejskich i wiejskich.

3. Materiał empiryczny

3.1. Ludność

W badanym przedziale czasowym, tj. w latach 2000-2008, ogólna liczba ludności w Polsce ulegała niewielkim wahaniom i wynosiła około 38 mln osób, jednak z niewielką tendencją spadkową rzędu 0,4%. Na terenach wiejskich liczba mieszkańców systematycznie rosła (o 1,5%). Udział ludności wiejskiej w całej populacji mieszkańców Polski wynosił 38,1% w 2000 roku i 38,9% w 2008 roku.

Mediana wieku sugeruje, że mieszkańcy wsi są młodszy niż mieszkańcy miast. Na początku okresu badawczego 50% mieszkańców miast miało mniej niż 37 lat, druga połowa miała więcej niż 37 lat. W roku 2008 liczba ta wynosiła już 39 lat. W roku 2000 50% mieszkańców terenów wiejskich miało mniej niż 33 lata i 35 lat w roku 2008, drugie 50% mieszkańców było odpowiednio starszych: miało więcej niż 33 lata i 35 lat.

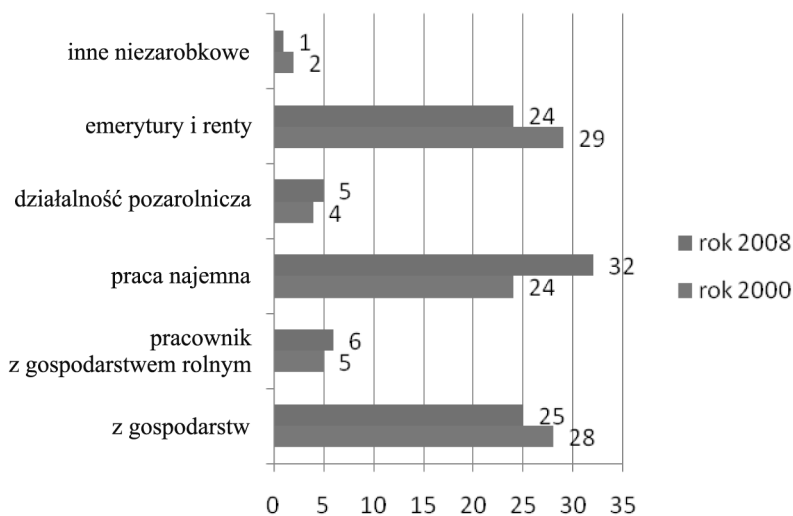
Szczegółowa analiza ekonomicznej struktury wieku ludności wiejskiej wskazuje, że w omawianym okresie liczba osób w wieku przedprodukcyjnym maleje o 17%, a rośnie liczba ludności w wieku produkcyjnym (o 11%) i poprodukcyjnym (o 0,2%). Bilans wskazuje, że liczba dzieci do 18 roku życia systematycznie się zmniejsza. Jest to niekorzystne zjawisko dla dalszego rozwoju terenów wiejskich.

Analiza poziomu wykształcenia ludności wiejskiej w ciągu 9 lat wykazała procentowy spadek liczby mieszkańców z wykształceniem podstawowym (o 23) i za-

sadniczym (2,4), a wzrost liczby osób z wykształceniem średnim (20,6) i wyższym (49). Ludzie z wysokimi kwalifikacjami i wiedzą są pożądanym elementem dla rozwoju gospodarki i terenów wiejskich.

3.2. Dochody ludności wiejskiej i źródła jej zarobkowania

Na terenach wiejskich ludność utrzymuje się przede wszystkim z trzech źródeł dochodów, tj. dochodów z gospodarstw rolnych, pracy najemnej oraz rent i emerytur. W 2000 roku najliczniejsza grupa ludzi zdobywała środki na życie z rent i emerytur (29%) oraz z gospodarstw rolnych (28%). Na koniec badanego okresu struktura dochodów uległa zmianie. Najczęściej ludność wiejska żyje z pracy najemnej (32%) oraz z pracy w gospodarstwie (25%). Pozytywne zmiany wykazują także pozostałe źródła, tzn. rośnie waga dochodów z działalności pozarolniczej i pracowników łączących pracę na własnym gospodarstwie z inną, natomiast spada udział liczby mieszkańców utrzymujących się z rent, emerytur i innych niezarobkowych źródeł (rys. 1).

Rys. 1. Źródła utrzymania ludności wiejskiej w latach 2000 i 2008 [w %]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz Rocznika Statystycznego 2001 i raportu *Polska Wieś 2000*.

Pewną osobliwość ludności wiejskiej stanowi znaczny odsetek osób pozyskujących zasoby z więcej niż jednego źródła. Wiąże się to przede wszystkim z użytkowaniem własnego gospodarstwa rolnego przez prawie połowę rodzin wiejskich. Duża część pracowników najemnych, emerytów i rencistów pracuje w gospodar-

stwie rolnym, uzyskując z tego niewielki dochód. Z kolei znaczna część rolników poszukuje także dodatkowego dochodu i podejmuje się różnych prac pozarolniczych o charakterze najemnym, usługowym lub zaczyna prowadzić własny mały biznes. W zjawisku wielozawodowości i wielodochodowości mieszkańców wsi wyraża się wielofunkcyjność ekonomiczna wsi⁵.

Poziom dochodów zamieszkujących wsie stanowił 78% średniego poziomu dochodów mieszkańców Polski. Na wysokość dochodów wiejskich rzutują:

- niskie dochody gospodarstw domowych rolników,
- niższe emerytury i renty,
- niższe z reguły wynagrodzenia pracowników najemnych.

Analiza danych z okresu 2003-2006 wykazała, że gospodarstwa domowe rolników dysponują niższymi dochodami w przeliczeniu na 1 osobę niż inne grupy społeczno-ekonomiczne (tab. 1).

Tabela 1. Dochód rozporządzalny na 1 osobę miesięcznie na terenach wiejskich w latach 2003–2006

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006
Ogółem (zł)	680,5	735,4	741,5	834,7
Rolnicy (zł)	474,3	540,0	606,2	689,7
Pracownicy (zł)	729,9	742,5	770,0	829,2

Źródło: roczniki statystyczne za lata 2004-2007.

Dane w tab. 1 potwierdzają opinię o poprawie sytuacji dochodowej gospodarstw domowych rolników w okresie po akcesji Polski do UE. Różnice w dynamice dochodów są ewidentnie korzystne dla rolników:

- w 2004 r. przeciętny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych rolników odbiegał w dół o ponad 1/4 od analogicznego dochodu ogółu gospodarstw domowych,
- w 2006 r. przeciętny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych rolników wzrósł, ale wciąż odbiegał w dół o 17% od analogicznego dochodu ogółu gospodarstw domowych,
- utrzymuje się dysparytet dochodów rolników w stosunku do ogółu gospodarstw domowych i gospodarstw domowych pracowników.

Gospodarstwa domowe rolników na wsi są mniej zamożne aniżeli gospodarstwa bezrolne (proporcje w dochodach rolników i właścicieli gospodarstw bezrolnych wynoszą 75% w roku 2002 i 95% w roku 2007). Sytuacja w tym względzie zmienia się jednak na korzyść gospodarstw rolników. Zmiany te wywołane są dużym wzrostem dochodów w dużych gospodarstwach rolnych (powyżej 20 ha), natomiast dominująca liczba rolników mających małe gospodarstwa (<5 ha) poprawy takiej nie odczuwa. Proporcje między dochodami rolników do dochodów ogółem wynoszą 90% w roku 2002 i 97% w roku 2007.

⁵ *Raport polska wieś 2008*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, FAPA, Warszawa 2008, s. 17.

Dochody rolników zależne są od poziomu cen towarowej produkcji rolniczej. W okresie 2000-2007 dynamika cen produkcji towarowej wynosiła 133,7%; dla produkcji roślinnej – 164,6%, dla produkcji zwierzęcej – 115,4%.

3.3. Zatrudnienie a bezrobocie

W latach 2005-2007 warunki do zwiększenia zatrudnienia i zmniejszenia skali bezrobocia znacznie poprawiły się w stosunku do sytuacji z lat wcześniejszych. Miary charakteryzujące badany problem (tab. 2) pozwalają na pozytywną ocenę obserwowanych uwarunkowań. Na terenach wiejskich wartość współczynnika aktywności zawodowej jest wyższa niż na terenach miejskich. Oznacza to, że większa część społeczeństwa w wieku 18-60/65 lat wykazuje chęć do podjęcia pracy zarobkowej. Wyższy niż w mieście jest także wskaźnik zatrudnienia, a stopa bezrobocia ma coraz niższe wartości. Jednakże szczegółowa analiza stopy bezrobocia na terenach wiejskich w poszczególnych przedziałach wiekowych wykazała, że najwięcej bezrobotnych było wśród ludzi młodych (do 24 roku życia). Jeden na pięciu poszukujących pracy nie został zatrudniony.

Tabela 2. Miary charakteryzujące poziom zatrudnienia i bezrobocia na terenach wiejskich w latach 2005-2007

Lata	Współczynnik aktywności zawodowej [%]		Wskaźnik zatrudnienia [%]		Stopa bezrobocia [%]	
	miasto	wieś	miasto	wieś	miasto	wieś
2005	54,2	56	44,1	47	18,7	16,1
2006	53,5	54,9	45,8	47,8	14,4	13
2007	53,4	54,2	48,2	49,2	9,9	9,2

Źródło: roczniki statystyczne z lat 2006-2008.

Opisana sytuacja zaprzecza ogólnie panującej opinii, że ludność terenów wiejskich jest nieskłonna do podejmowania pracy. Fakty wskazują, że jest ona aktywna zawodowo, szuka miejsc pracy, podnosi kwalifikacje, choć praca tych ludzi nadal jest niżej opłacana niż praca mieszkańców miast.

3.4. Rolnictwo w gospodarce narodowej

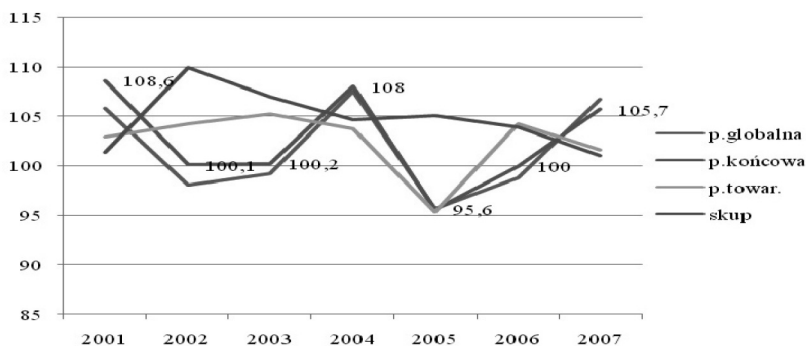
Związek ludzi z gospodarką rolną w krajach wysoko rozwiniętych ulega stopniowemu ograniczeniu. Z roku na rok coraz mniej ludzi pracuje w tym sektorze. Spada także udział rolnictwa w tworzeniu PKB⁶. Podobnie w Polsce w latach 2000-2007 odnotowano spadek liczby zatrudnionych w rolnictwie o 9%, tj. z poziomu

⁶ F. Tomczak, *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2006, s. 71-73.

3758 tys. do 1969 tys. osób (co stanowi 15% ogółu zatrudnionych). Przeliczając liczbę zatrudnionych na 100 ha użytków rolnych, zauważa się, że zmniejszyła się ona z 20 do 12 osób. Na terenach wiejskich udział pracujących w rolnictwie w latach 2000-2007 przedstawiał się następująco: 43,7 i 36%.

Udział rolnictwa polskiego w tworzeniu wartości PKB w analizowanym okresie spadł z 5 do 3,2%. Jeżeli za podstawę przyjmiemy się wartości z roku 2000, a z roku 2007 – za wartości badane, to okaże się, że dynamika wzrostu produkcji globalnej wynosiła 111%, produkcji końcowej – 118%, produkcji towarowej – 113,2%, a wartość skupu – 135,9%.

Szczegółową charakterystykę zmian w dynamice produkcji globalnej, końcowej, towarowej i skupu prezentuje rys. 2.

Rys. 2. Dynamika procentowych zmian w produkcji i skupie rok do roku (rok 2000 = 100%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W roku 2000 rolnictwo dysponowało ponad 8% środków trwałych brutto w gospodarce, a w roku 2007 – już tylko niecałymi 6%. Jednocześnie odtwarzanie tego majątku było i jest dużo niższe, udział nakładów inwestycyjnych w rolnictwie kształtował się bowiem w 2000 roku w granicach 2,3%, potem po odnotowaniu spadków do poziomu 1,9% w latach 2001 i 2002, w 2007 roku nastąpił zaś wzrost do niecałych 3%. Oznacza to trwały proces dekapitalizacji majątku trwałego w ujęciu sektorowym⁷.

Nakłady inwestycyjne poniesione przez gospodarke w 2007 roku wyrażone w cenach bieżących (w mln zł) wskazują, że dominuje 5 kierunków wydatków na: administrację publiczną i obronę narodową (139,3), budownictwo (136,6), przemysł (125,4) i rolnictwo (119,8). Nakłady przekazano również na edukację (119) i obrót nieruchomościami i firmami (102,7).

Kwestia rolnictwa w gospodarce powinna być rozpatrywana także pod kątem zmian w strukturze obszarowej gospodarstw. Porównanie danych z Powszechnego

⁷ W. Poczta, *Rolnictwo*, [w:] *Raport polska wieś 2008*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, FAPA, Warszawa 2008, s. 28.

Spisu Rolnego z 2002 roku z aktualnymi danymi (z Rocznika Statystycznego 2008 r.) wskazuje, że ogólna liczba gospodarstw powyżej 0,1 ha wynosi 2,6 mln, co oznacza spadek o ok. 12%.

Szczegółową analizę zmian w strukturze obszarowej gospodarstw przedstawia tab. 3.

Tabela 3. Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw w latach 2000–2007

Zmiany (%)	<1	1-2	2-3	3-5	5-7	7-10	10-15	15-20	20-30	30-50	>50
Liczba gospodarstw	-15,4	-18,3	-2,6	-2,4	-5,4	-7,2	-9,8	-7,5	1,7	18	21,7
Powierzchnia	-16,6	-15,4	-2,5	-2,3	-5,3	-7,2	-8,8	-7,3	2,0	18,3	-5,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie roczników statystycznych.

Z prezentowanego materiału wynika, że w obserwowanym okresie:

- 1) następuje ubytek liczby gospodarstw do 20 ha, a szczególnie do powierzchni 2 ha;
- 2) wzrasta liczba gospodarstw powyżej 20 ha, a szczególnie tych bardzo dużych – powyżej 50 ha;
- 3) koncentracja użytków rolnych w grupie gospodarstw o powierzchni 20-30 ha i 30-50 ha;
- 4) liczba gospodarstw powyżej 20 ha stanowi ledwie 7% wszystkich gospodarstw w Polsce;
- 5) przeciętna powierzchnia gospodarstwa podniosła się o 8,7%, ale nadal dominują małe gospodarstwa rolne.

W wyniku zaobserwowanych zmian w strukturze obszarowej można sądzić, że na polskiej wsi rozpoczął się proces koncentracji ziemi i zmniejszania liczby gospodarstw. Jednak zmiany te są bardzo powolne i będą trwały latami zanim tereny wiejskie zmienią oblicze gospodarcze i społeczne.

4. Zakończenie

W analizowanym okresie 2000-2008 polska wieś przeszła poważne zmiany gospodarcze i społeczne. Mimo że rolnictwo traci dominujące znaczenie w gospodarce, rośnie liczba osób zamieszkujących tereny wiejskie. Najczęściej są to osoby utrzymujące się z pracy najemnej, z pracy na własnym gospodarstwie lub z rent i emerytur. Mimo że dochody ludności wiejskiej są znacznie niższe niż ludności miejskiej, to chętniej przejawia ona aktywność gospodarczą. Pozytywny obraz zmian na wsi podkreśla spadająca stopa bezrobocia i rosnący wskaźnik zatrudnienia.

W ciągu 9 lat zmieniła się także struktura wykształcenia społeczeństwa wiejskiego. Zdecydowanie więcej osób inwestuje w podwyższanie poziomu wiedzy, poszerzanie kwalifikacji. Szczególnie widoczny postęp tej kwestii dotyczy młodych, tj. do 34 roku życia.

Wdrażana w ramach Programu Wielofunkcyjnego Rozwoju Obszarów Wiejskich wielofunkcyjność spowodowała, że część dotychczasowych rolników podejmuje inne prace zarobkowe. Powstaje zjawisko wielozawodowości i następuje rozwój innych form działalności na terenach wiejskich.

Innym zjawiskiem zaobserwowanym w badanym przedziale czasowym jest zmiana liczby gospodarstw pod względem zarówno ich liczby, jak i powierzchni. Są to pozytywne zmiany, ale tempo ich wdrażania jest zdecydowanie za małe.

Literatura

Materiały niepublikowane GUS, Warszawa 2008.

Poczta W., *Rolnictwo*, [w:] *Raport polska wieś 2008*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, FAPA, Warszawa 2008.

Podstawy Strategii Zintegrowanego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, red. J. Wilkin, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2003.

Podstawy Wsparcia Wspólnoty na lata 2000-2006, Dokument Kolegium Wysokich Komisarzy KE i Rady Ministrów, Bruksela-Warszawa 2003.

Raport polska wieś 2008, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, FAPA, Warszawa 2008.

Roczniki statystyczne za lata 2001-2008.

Tomczak F., *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.

THE ECONOMIC SITUATION OF POLISH VILLAGE BETWEEN 2000 AND 2008

Summary

The paper presents characteristics of rural regions in scope of: chosen demographic factors, the economic activity of people, registered unemployment, income of village people, participation of farming in national economy. The author also defines directions and the level of investments in development of rural areas. The paper does not include all problems that are often observed in such regions.